

EVROPSKÁ VĚZEŇSKÁ PRAVIDLA

NEJVÝZNAMNĚJŠÍ DOKUMENT

MEZINÁRODNÍ PENOLOGIE

VĚRA KALVODOVÁ

I. Úvod

Každý vězeňský systém, jeho utváření, styl a kvalita, vychází z určitých vnitrostátních pravidel, podmínek a zkušeností jednotlivých států. Výkon trestu odnětí svobody však není předmětem pouze vnitrostátních právních úprav. Na mezinárodní úrovni je problematika vězeňství začleněna zejména do úmluv o lidských právech a do souboru pravidel pro zacházení s vězni vyhlášeným OSN a Radou Evropy.

Následující úvahy budou věnovány historickým kořenům, významu i předpokládanému dalšímu rozvoji Evropských vězeňských pravidel – dokumentu, který, ač vyhlášen teprve v historicky nedávné době, patří bezesporu k dokumentům státy uznávaným, požívajícím vysoké autority.

II. Historické pozadí a vývoj Evropských vězeňských pravidel

Evropská vězeňská pravidla byla vyhlášena poprvé teprve v r. 1973. Jejich kořeny však leží zcela zřejmě v rozvoji mezinárodní spolupráce a reformního hnutí na poli vězeňství na konci 19. a v prvních letech 20. století. V této době se konaly ve většině hlavních měst Evropy a ve Washingtonu mezinárodní konference, jichž se účastnily též přední osobnosti stále více se rozvíjejících vězeňských administrativ. Jejich účast iniciovala proces mezinárodních konzultací a spolupráce, který trvá v oblasti vězeňské správy i na akademické úrovni dodnes.¹ Významným

¹ Neale, K.: The European Prison Rules: context, philosophy and issues, Prison Information Bulletin, 1992, 1, s. 5

krokem v tomto směru pak bylo založení „International Penitentiary Commission“ na III. mezinárodním kongresu v Římě v r. 1885, od r. 1929 působící jako „International Penal and Penitentiary Commission“, která v letech 1929 – 33 poprvé vytvořila vězeňská pravidla. Ta našla své formální vyjádření v r. 1935, kdy Společnost národů vyhlásila svým členským státům první Standardní minimální pravidla pro zacházení s vězni.

Po druhé světové válce iniciativu ve směru rozvoje mezinárodní spolupráce v oblasti vězeňství převzala **Organizace spojených národů**. Její I. kongres „O prevenci zločinnosti a zacházení s pachateli“ konaný v Ženevě v r. 1955 přijal novou verzi minimálních pravidel. Diskuse, která se poté na dané téma rozvinula, vyústila ve schválení **Standardních minimálních pravidel pro zacházení s vězni** rezolucí Hospodářské a sociální rady OSN č. 663 CI z 31.7. 1957 v podobě přijaté I. kongresem. Pravidla se zaměřují na vytýčení obecných principů a praxe v oblasti zacházení s vězni, představují minimální požadavky, které OSN považuje za žádoucí, zvláště v souvislosti s prosazováním disciplíny a užíváním nástrojů omezování svobody v nápravných zařízeních.² Evropské pojetí minimálních pravidel bylo schváleno v r. 1973. Nicméně již v této době se můžeme v Evropě setkat s řadou názorů považujících obě mezinárodní verze za zastaralé, neadekvátní a v tomto směru neslučitelné se současnými i předpokládanými trendy vězeňství.³ Následovalo proto období, v němž zejména ve Výboru pro spolupráci v oblasti vězeňství (Committee for Co-operation in Prison Affairs) probíhaly práce na zcela nové verzi, která by odstranila nedostatky existujících pravidel a svojí kvalitou získala podporu členských států. Tak vznikla a v r. 1987 byla Výborem ministrů Rady Evropy schválena nová **Evropská vězeňská pravidla**, jako soubor pravidel respektujících a zaručujících lidskou důstojnost, vycházejících z moderních vězeňských programů.⁴

III. Filosofie a obsah Evropských vězeňských pravidel

Více než století trvající a stále se rozvíjející mezinárodní spolupráci v oblasti penologie lze hodnotit pozitivně. Historická zkušenost ukazuje, že vzájemná výměna myšlenek a konfrontace zkušeností jednotlivých zemí sehrála významnou roli při formování jejich vězeňských systémů i v procesu vytváření určitého obecného standardu vězeňství, v procesu vzniku „mezinárodní penologie“, sjednocující

² Bulletin studijní a výzkumné skupiny ředitelství SNV ČR, 1991, 2, s. 5

³ C.d. v pozn. č. 1, s. 5

⁴ Kalvodová, V.: Trest odnětí svobody na doživotí, MU Brno, 1995, s. 64

penologie národní. Tento proces nebyl snadný a neúspěšnější organizací, která se na něm podílela, byla právě Rada Evropy.⁵ Evropská vězeňská pravidla pak můžeme právem považovat za nejvýznamnější dokument mezinárodní penologie. Je třeba chápat tato pravidla **v kontextu s rozvojem evropské trestní filosofie a politiky**, která byla inspirována zejména negativní zkušeností Evropského společenství v průběhu druhé světové války a je **charakteristická třemi základními aspekty**. První, uvěznění, které je zbavením svobody, je trestem samo o sobě, podmínky výkonu trestu by tedy neměly zhoršovat tento stav, s výjimkou případů, kdy je to nezbytné pro zachování disciplíny. Druhý, režim zacházení ve věznicích má být zaměřen na reedukaci a resocializaci delikventa. Třetí, správa věznic musí respektovat základní práva individua a po celou dobu zachovávat lidskou důstojnost.⁶

Evropská vězeňská pravidla jsou založena na **šesti základních principech**:

1. Zbavení svobody se má uskutečnit v takových materiálních a morálních podmínkách, které zabezpečují lidskou důstojnost.
2. Pravidla mají být aplikována nestranně, nelze činit rozdíly v zacházení s vězni různé rasy, barvy pleti, pohlaví, jazyka, náboženského vyznání a politického přesvědčení, národnostního nebo sociálního původu.
3. Cílem vězeňského režimu je uchovat zdraví a důstojnost vězňů, rozvíjet jejich smysl pro zodpovědnost a vybavit je schopnostmi, které jim usnadní návrat do života na svobodě v souladu se zákonem.
4. Kvalifikovaní a zkušení profesionálové, jmenovaní příslušným úřadem, musí provádět pravidelné kontroly vězeňských zařízení a služeb a dohlížet, zda a do jaké míry jsou tato zařízení spravována v souladu s platnými právními předpisy, s cíli a požadavky Pravidel.
5. Zákonnost výkonu trestu, respektování individuálních práv vězňů, musí být zajištěna kontrolou prováděnou v souladu se zákonem, a to soudem či jiným, na vězeňské správě nezávislým orgánem.
6. S Pravidly je třeba seznámit pracovníky věznic a zpřístupnit je rovněž odsouzeným.⁷

⁵ C.d. v pozn. č. 1, s. 4

⁶ Blíže k tomu c.d. v pozn. č. 1, s. 4,

⁷ C.d. v pozn. č. 3, s. 64, dále srovnej c.d. v pozn. č. 2, s. 11 a násl. a Mezník, J. a kol., Základy penologie, MU Brno, 1995, s. 25 a násl.

Pokud jde o vlastní obsah Evropských vězeňských pravidel, 100 přesně definovaných pravidel komplexně řeší tyto základní oblasti výkonu trestu odnětí svobody: práva a povinnosti vězňů, povinnosti vězeňských správ vůči odsouzeným, otázky resocializace a přípravy odsouzených na propuštění na svobodu, dále problematiku forem a frekvence státního dohledu nad výkonem trestu a dodržování základních lidských práv uvězněných osob, pokud nejsou v přímém rozporu s účelem trestu. Značná část Pravidel je věnována personálu věznic, jeho výběru, řízení a výcviku.⁸

Ze základních principů i z vlastního obsahu Pravidel vyplývá, že v Evropských vězeňských pravidlech je kladen mimořádný důraz na pojem lidské důstojnosti, na ochotu vězeňské správy (jak sféry řízení, tak jednotlivců podílejících se na nápravně výchovné činnosti) jednat účinně, avšak humánním způsobem, na využívání moderních způsobů řízení a na přípravu vězňů na jejich život po propuštění.⁹

IV. Význam a budoucnost Evropských vězeňských pravidel

Je třeba zdůraznit, že Evropská vězeňská pravidla mají povahu doporučení, spadají tedy do kategorie tzv. soft law.¹⁰

Nejúspěšnějším přínosem Evropských vězeňských pravidel je vyjádření změn priorit a cílů vězeňství, které, aniž by zpochybňovaly tradiční hodnoty, odrážejí značný vývoj v této oblasti, a to jak po teoretické, tak i po praktické stránce.¹¹

Pravidla, která jsou Radou Evropy nabídnuta a doporučena členským státům, představují rovněž bezesporu cennou inspiraci pro tvorbu či, přesněji řečeno, reformu jejich vězeňských systémů. Po celou dobu existence Pravidel můžeme pozorovat soustavné snahy o zapracování norem, jež obsahují, do legislativ jednotlivých zemí. Vliv Pravidel na celkovou vězeňskou politiku v zemích, kde byla Pravidla realizována, lze hodnotit pozitivně. Autorita Evropských vězeňských pravidel je jistě dána i tím, že se v nich na základě konzultací a kompromisů podařilo vytvořit obecný standard vězeňství, přijatelný na mezinárodní úrovni a tudíž i aplikovatelný v jednotlivých zemích.

Evropská vězeňská pravidla významně ovlivnila i naši současnou právní úpravu výkonu trestu odnětí svobody. Stala se východiskem při zpracování koncepce

⁸ K obsahu Pravidel blíže Mezník, J. a kol., *Základy penologie*, MU Brno, 1995, s. 26 a násl.

dále c.d. v pozn. č. 2

⁹ C.d. v pozn. č. 2, s. 11

¹⁰ K pojmu soft law blíže Malenovský, J.: *Mezinárodní právo veřejné*, Brno 1993, s. 128 a násl.

¹¹ C.d. v pozn. č. 2, s. 18

reformy českého vězenství, vychází z nich i novely zákona č. 59/65 Sb. o výkonu trestu

odnětí svobody, zejména novela nejzásadnější – z.č. 294/93 Sb. a v návaznosti na ni i vyhláška MS ČR č. 110/94 Sb., kterou se vydává Řád výkonu trestu odnětí svobody. Nicméně ani řada novel neodstranila všechny nedostatky zákona o výkonu trestu odnětí svobody, který ve své podstatě vychází ze společenské reality poloviny 60. let. Zcela zřejmá je potřeba nové právní úpravy. Již v prosinci roku 1995 schválila vláda svým usnesením č. 749 návrh nového zákona o výkonu trestu odnětí svobody, který vychází z požadavku zvýšit účinnost výkonu trestu především motivací odsouzeného k pozitivnímu chování.¹² Zvýšení účinnosti výkonu trestu odnětí svobody však není cílem jediným. Návrh zákona sleduje i odstranění zbytečných úkonů, které dosud zvyšují náklady na výkon trestu a širší zapojení obcí při zajišťování výkonu trestu. Pro účely tohoto pojednání je podstatné, že ustanovení návrhu zákona respektují významné mezinárodní dokumenty,¹³ mimo jiné také a zejména Evropská vězeňská pravidla. Rovněž právní úpravy členských zemí Evropské unie a rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva byly cennou inspirací.

Není cílem tohoto pojednání zabývat se podrobně jednotlivými ustanoveními návrhu, vhodným se však jeví poukázat na některé návaznosti návrhu na Evropská vězeňská pravidla. V souladu s požadavky Pravidel je řešena problematika standardních základních sociálních práv (ubytování, stravování, odívání, ochrana zdraví, lékarská péče). Výčet základních povinností odsouzeného odpovídá úpravě obsažené v Pravidlech, rozšiřuje se výčet zákazů oproti stávající právní úpravě např. o zákaz her o peníze, věci a služby ohrožující lidskou důstojnost či zákaz tetování (vzhledem k nebezpečí nákazy AIDS), výčet povinností je doplněn např. o povinnost udržovat svůj zevnějšek v čistotě či podrobit se úkonům nezbytným pro identifikaci. Z Pravidel zcela zřejmě vychází část čtvrtá návrhu, která klade vzdělání na stejnou úroveň jako pracovní činnost, za předpokladu, že je součástí individualizovaného resocializačního programu. Příprava na budoucí povolání se považuje za formu, kterou odsouzený plní svoji povinnost pracovat. Rovněž část pátá návrhu přejímá ustanovení Pravidel, a to pravidlo č. 43/2, když zařazuje nový institut nazvaný další osobní volno jako prostředek motivace odsouzených. Významná je také návaznost na čl. 4 a 5 Evropských vězeňských pravidel, kdy výkon dozoru a kontroly má být svěřen nezávislému orgánu stojícímu mimo sou-

¹² Řeháček, M.: K návrhu nového zákona o výkonu trestu odnětí svobody, *Právní praxe*, 1996, 4, s. 208

¹³ Blíže k mezinárodním dokumentům, jimiž je Česká republika vázána, srovnej c.d. v pozn. č. 12, s. 208 a dále Neudek, K.: Užití a aplikace norem a směrnic OSN pro zacházení s vězni, *České vězenství*, 1994, 3, s. 3

stavu vězeňské správy – předsedovi okresního soudu či jím zmocněnému vyššímu soudnímu úředníkovi.¹⁴

Tolik tedy k vlivu Evropských vězeňských pravidel na stávající i předpokládanou novou právní úpravu výkonu trestu odnětí svobody. Nutno ovšem konstatovat, že k přijetí zmíněného vládního návrhu dosud nedošlo, byť navrhovaným datem účinnosti byl 1. leden 1997.

Závěrem několik poznámek k **budoucnosti** Evropských vězeňských pravidel. „Je nepravděpodobné, že by se v předvídatelné budoucnosti objevila nová mezinárodní verze pravidel. Co však lze s jistotou předvídat, je další rozvoj vlivu a aplikace Evropských vězeňských pravidel. Již nyní je jasné, že kontrolní funkce v současných vězeňských správách byla vlivem Pravidel posílena a pokračování tohoto trendu lze očekávat jak na mezinárodní, tak i národní úrovni. Předpokládat můžeme i geografické rozšíření aplikace Evropských vězeňských pravidel, neboť počet členů Rady Evropy se zvyšuje přijímáním dalších zemí, které rozvíjí demokratické instituce. Těmto zemím se skýtá příležitost k uskutečnění pokrokových změn a k přijetí obecně uznávaných standardů. To vše je současně povzbuzující a konstruktivní vyhlídka pro mezinárodní penologii“, napsal počátkem roku 1992 Kennet J. Neale.¹⁵ Vývoj v následujících letech mu dal za pravdu. Na druhé straně není možné opomíjet fakt, že od vyhlášení Evropských pravidel uplynulo 20 let a oblast výkonu trestu odnětí svobody doznala řady změn. J. Mezník dokonce uvádí: „Nutno ovšem konstatovat, že vyspělé evropské země překonaly tato pravidla a značnou část výsledku svého hospodářského potenciálu věnovaly na rozvoj vězeňství, zlepšování pracovních a služebních podmínek pro zaměstnance i odsouzené a zajištění provozu skutečně efektivního vězení, pro které už neplatí tradovaný názor, že vězení je školou zločinu.“¹⁶ V tomto směru je nutno na Evropská vězeňská pravidla pohlížet nikoli jako na ideální, neměnný, konečný dokument, naopak, **je třeba je chápat jako dokument otevřený, který je schopen reagovat na vývoj vězeňství.** Rada Evropy nepovažuje sice za vhodné, aby „vězeňské správy pravidla jinak interpretovaly nebo přijímaly pravidla nová“, avšak současně předpokládá, že pokud „již nebudou nové podmínky odpovídat stanoveným normám, učiní Rada Evropy vše pro nápravu takové situace.“¹⁷ I přes výše uvedené, trvalá hodnota Evropských vězeňských pravidel je nesporná.

¹⁴ K realizaci Evropských vězeňských pravidel v návrhu zákona o výkonu trestu odnětí svobody blíže c.d. v pozn. č. 12

¹⁵ C.d. v pozn. č. 1, s. 6

¹⁶ C.d. v pozn. č. 8, s. 27

¹⁷ C.d. v pozn. č. 2, s. 19

SUMMARY

The European Prison Rules – the most important document of international penology

This presentation deals with the historical background, evolution, influence and presupposed future development of the European Prison Rules. This important international document was adopted by the Council of Europe and recommended to its members in Resolution (73)5 of 1973, the new present version of the European Prison Rules was introduced in 1987 (Resolution of the Council of Europe number 3). However, the roots of the European Prison Rules lie more obviously in the growth of international cooperation and the penal reform movements in the field of prison system in the latter part of the nineteenth century and the early years of this. At that time international conferences were convened in the major European capitals and in Washington in which the leading personalities of the more developed prison administrations took part. The process of international consultation and cooperation has continued to this day.

The European Prison Rules should be seen in the context of a developing European penal policy and philosophy after the World War Second, which has been concerned with the reeducation and resocialisation of the delinquent and with the respect for fundamental rights of individuals.

The new version from 1987 contains 100 rules which are solving the problems of the rights and duties of prisoners and of prison administrators, the questions of the state's supervision of keeping of the convict's human rights.

The influence of the European Prison Rules upon the Czech law regulation of the execution of imprisonment is evident. Therefore, the fourth part of this article deals with the proposal of the new Czech Prison Act and its relation to the European Prison Rules.